

УДК 343.131

С. М. Зеленський

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
(Кіровоградський державний
педагогічний університет
ім. В.К. Винниченка)

УТВЕРДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА І ЗАКОННОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Головний обов'язок держави нині – визнання та забезпечення прав і свобод людини, верховенства права (ст.ст. 3, 8 Конституції України). Кримінальне провадження (судочинство) визнається однією із форм захисту прав і свобод людини. Одним із його завдань у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Актуальність статті обумовлена необхідністю утвердження верховенства права та законності як загальних засад (принципів) кримінального провадження, з урахуванням сучасних досліджень, що стосуються конституційно-правового статусу людини і громадянина. Важливим вважаємо звернення до наукової спадщини академіка І. О. Малиновського, оскільки він досліджував ці питання. Вони не втрачають актуальності і сьогодні. Це питання реформування державного і

суспільного устрою, утвердження та забезпечення прав і свобод людини [1; 2].

Метою цієї статті є постановка проблеми взаємодії верховенства права та законності як загальних засад кримінального провадження, особливостей їх реалізації в контексті тих завдань, які ставляться перед судами щодо забезпечення справедливості судових рішень та прав і свобод людини.

Суди України у своїй діяльності додержуються положень матеріального і процесуального законодавства. Разом з тим необхідно зазначити, що помилки у правозастосуванні, які пов'язані із недотримання конституційної засади верховенства права, інколи приводять до прийняття несправедливих рішень.

У зв'язку з цим проблемні питання, які стосуються правозастосування, що виникають на практиці, потребують ретельного вивчення шляхом проведення наукових досліджень. Ці питання досліджувались у працях вчених загальнотеоретичного напрямку С. П. Головатого, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, В. В. Копейчикова, П. М. Рабіновича, В. М. Селіванова, В. І. Семчика, О. В. Скрипнюка, С. С. Сливки, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученка та ін. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина, що пов'язано із здійсненням кримінального провадження, досліджувалось у працях вчених-процесуалістів С. А. Альперта, М. І. Бажанова, Ю. М. Грошевого, Ю. О. Гурджі, Л. М. Лобойка, П. А. Лупинської, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, В. В. Молдована, В. Т. Нора, І. Л. Петрухіна, В. О. Попелюшка, М. С. Строговича, В. Т. Тертишника, В. П. Шибіко, М. Є. Шумила та ін.

Конституційно-правовий статус людини і громадянина досить глибоко опрацьований українською юридичною думкою, але у повсякденному житті часто можна почути розпачливі заяви громадян про незабезпечення державою їхніх прав або, навпаки, зустрічаємося із проявами невиконання ними своїх обов'язків. У конкретних життєвих ситуаціях люди далеко не завжди поспішають вирішувати соціальні конфлікти за допомогою закону, яким би не був він досконалим. Ми постійно переконуємось, що життя виявляється набагато складнішим, ніж найдосконаліші юридичні конструкції. Академік І. О. Малиновський присвятив життя громадській діяльності, суспільству, народу і просвіті останнього. І. О. Малиновський належить до числа яскравих особистостей, які були злісно й незаслужено, у гіршому випадку фізично знищені, а в кращому – на роки виведені з нормального життя [3].

Ubi societas, ibi jus est. У кожному суспільстві існує право, пише академік І. О. Малиновський, правові приписи повинні виконуватись. Законність – один з основних принципів суспільного життя [2, с. 12]. Проте для юриста вивчення одного лише законодавства недостатньо, наголошує академік. Закони – це одна з форм існування права, але не єдина. Поряд з юридичними законами існують юридичні звичаї [2, с. 2].

Академік І. О. Малиновським для прикладу проаналізував оповідання А. П. Чехова "Неприятность", де той описав справу лікаря, котрий ударив фельдшера за те, що той п'яний з'явився на роботу. Лікар, захисник принципу законності, визнавав свою винуватість та необхідність винесення йому судом покарання у вигляді арешту. Коли настав день розбору справи у мирового судді, приїхав голова земської управи до суду і наказав фельдшеру вибачитися перед лікарем. Останній не бажав такого вирішення цієї справи і вибіг у іншу кімнату. Тоді голова земської управи

▪ Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

взяв із фельдшера слово вести тверезий спосіб життя, і сказав, що ось і усе і ніякого суду не потрібно [2, с. 12-13].

Творчість А. П. Чехова для ак. І. О. Малиновського цікава тому, що цей письменник як громадянин, говорить про права людини та їх практичну реалізацію. Закон – завжди формалізований. Форма наповнюється певним змістом. Зміст закону – права і обов'язки людей. Всі люди створені за образом і подібністю Богові, всі люди мають людську гідність, а тому всі люди мають права і несуть обов'язки, або, вживаючи технічні терміни, всі люди правоздатні, всі люди суб'єкти прав і обов'язків, особистості. Наявність закону юридичного – одна з необхідних умов існування суспільства. Але, з іншого боку, прямолінійне виконання принципу законності в такій же мірі може загрожувати суспільному прогресу, як і свавілля і самоправство: *summum jus summa injuria!* Тому, формулюючи ідеали права для російських людей, зображених А. П. Чеховим, словами "поважайте закон юридичний", необхідно додати, на погляд ак. І. О. Малиновського, але не забувайте закону морального. У випадку конфлікту між правом і мораллю діяти потрібно так, щоб не порушити ані приписів закону юридичного, ні положень закону морального [2, с. 26-27].

Відтоді, як 8 червня 1995 р. Президент України та Верховна Рада України уклали Конституційний Договір, який починався з юридичної формули: "В Україні діє принцип верховенства права", – у нашій країні було закладено юридичні підвалини докорінно іншого українського конституційного правопорядку, цілковито відмінного від того, що існував до цієї дати. Із часу приєднання України до Статуту Ради Європи і набуттям статусу повноправного члена цієї міжнародної організації, умови членства в якій мають характер юридичних обов'язків, вони стали

▪ Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

неодмінними і для України. Серед них: обов'язок визнати принципи – верховенства права та здійснення всіма особами, що перебувають під юрисдикцією України, прав людини і основоположних свобод [4, с. 1-2].

За словами П. М. Рабіновича, верховенство права – це явище позадержавне (не державно-вольове), так би мовити, загальносоціальне, соціальноприродне і правовою державою вважається лише та, в якій панує, "верховенствує" право [5, с. 19].

Світові стандарти здійснення правосуддя затверджені постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р., що започаткувала судово-правову реформу, одним із основних завдань якої є створення провадження, котре максимально гарантувало б право на судовий захист, рівність громадян перед законом, створило б умови для дійсної змагальності сторін і реалізації презумпції невинуватості. Україна взяла на себе досить відповідальні зобов'язання щодо забезпечення прав кожної людини при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення, на справедливий і відкритий розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону у зв'язку з ратифікацією 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. (далі – Конвенція). Конвенція, за положеннями ст. 9 Конституції України, є частиною національного законодавства. За ст. 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" [6] національні суди зобов'язуються застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерело права.

Критерієм, який визначає рівень забезпечення правового статусу людини і громадянина, є практика правозастосування, рішення судів у

▪ Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

справах, що стосуються прав і свобод людини, виконання конституційних обов'язків. Вона відображається у даних судової статистики.

Голова ЄСПЛ Жан – Поль Коста зазначив, що більш ніж 8 % заяв, які знаходяться на розгляді ЄСПЛ, стосуються України. Порівняно з населенням та загальною кількістю жителів України, ця цифра є більшою, ніж середня кількість заяв на розгляді ЄСПЛ. В період з 1999 по 2009 р. щодо України було винесено 600 рішень, по 60 щороку, в яких було встановлено щонайменше одне порушення Конвенції [7, с. 11]. З огляду на кількість звернень українських громадян до ЄСПЛ, значним ускладненням ситуації з правами людини в Україні в минулому 2011 р. [8], необхідно визнати, що в Україні потрібно виробляти нові підходи у методології, теорії і практиці реалізації конституційного принципу верховенства права, забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Звичайні суди мають принципове значення, оскільки вони, як правило, мають юрисдикцію розглядати справи, які стосуються Конвенції, та повинні забезпечувати її перевагу над внутрішньодержавними інструментами. На зміни в національному законодавстві в усіх країнах часто впливають лише суди. Законодавчі реформи не завжди є необхідними, якщо заперечення суду в Страсбурзі стосуються підходу, що застосовується національними судами. Крім того, суди можуть забезпечувати перевагу Конвенції над національним законодавством більш швидко та гнучко, ніж сам законодавець, коли йдеться про скасування або внесення поправок до законодавства, яке не відповідає Конвенції [7, с. 12].

Законодавець сприймає ці виклики сьогодення даючи визначення принципу верховенства права у КПК України, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [9]. У ч. 2 ст. 8 цього Закону

▪ Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

зокрема зазначено, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ, а ч. 5 ст. 9, у якій визначено принцип законності, передбачає застосування кримінального процесуального законодавства з урахуванням практики ЄСПЛ.

Забезпечення справедливості кримінального провадження має вирішальне значення для реалізації конституційного принципу верховенства права в Україні. Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (далі – КУ) (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання), назвав одним із проявів верховенства права те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції [10].

Визначаючи поняття і сутність законності, як загальної засади кримінального провадження, законодавець зобов'язує суд, слідчого, суддю, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших службових осіб органів державної влади дотримуватися вимог міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 9 КПК України), в тому числі і Конвенції.

Законність, за визначенням П. М. Рабіновича – це режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-

---

▪ Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

правовим актам держави, який утворюється внаслідок їх неухильного здійснення всіма суб'єктами права [11, с. 139]. О. Ф. Скакун визначає законність як комплексне (принцип, метод, режим) соціально-правове явище, що характеризує організацію та функціонування суспільства і держави на правових засадах [12, с. 445].

Вважаємо не випадковим, що першими серед інших законодавець називає засади верховенство права та законність. Їх взаємодія дає можливість реалізації у кримінальному провадженні його завдань щодо забезпечення справедливості судових рішень. Один і другий принцип зобов'язує суди України у своїй діяльності враховувати практику вирішення справ ЄСПЛ. Вона, як відомо, є прецедентною. Очевидно законодавець враховує, що у своїх рішеннях стосовно України цей суд встановлює наявність помилок у правозастосуванні, пов'язаних із недотриманням принципу верховенства права, що приводить до постановлення несправедливих рішень.

Справедливість вважається основною і загальною категорією для моралі і права [13, с. 169]. Проте визначення її поняття і змісту залишається дискусійним [14].

Суд як орган, що має юрисдикційні повноваження, уповноважений тлумачити і застосовувати норми права, виносити в установленому законом порядку обов'язкові для виконання рішення. Він повинен відповідати вимогам, що виключають будь-які сумніви щодо його справедливості. Такі вимоги можна визначити виходячи з аналізу положень Конституції та Законів України, а також з урахуванням положень ст. 6 Конвенції та практики її застосування ЄСПЛ. Справедливий розгляд справи може забезпечити незалежний та неупереджений суд, створений відповідно до закону; судді, що вирішують

▪ Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

справу є повноважними і незмінюваними впродовж її розгляду; характер здійснення правосуддя має бути публічним, а суд підконтрольним суспільству, його рішення повинні бути законними і обґрунтованими, а відтак має бути забезпечено безумовне їх виконання; судовій процедурі належить бути достатньо простою, прозорою і зрозумілою, містити достатньо гарантій для винесення справедливого рішення в кожній конкретній справі.

Судовий прецедент стає джерелом права і повинен мати дієвий механізм реалізації у кримінальному провадженні. Необхідним слід вважати включити таку ознаку, як справедливість до ст. 370 КПК України у визначення, яким повинно бути судове рішення. Справедливість є конститутивною ознакою правосуддя [15, с. 6]. Значною мірою це сприяло б забезпеченню загальних засад верховенства права та законності у кримінальному провадженні.

Забезпечення захисту прав людини, яка бере участь у кримінальному провадженні, є об'єктивно визрілою соціальною реакцією на суспільну необхідність збереження нації, її ідеалів, суспільних і моральних цінностей. У цій площині лежить потреба вироблення теоретичних, організаційних і методичних підходів до розв'язання означених проблем.

Подальше зміцнення законності, підвищення ефективності здійснення правосуддя пов'язані із втіленням у життя закріплених у Конституції та КПК України основних засад судочинства. Необхідно неухильне додержання судами верховенства права, принципу законності, вимог кримінально-процесуального законодавства при розгляді кримінальних справ судом. Лише за таких умов можна забезпечити ухвалення справедливих судових рішень.

▪ Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

Список використаних джерел

1. Малиновський І. О. Народъ и власть в русской исторіи. / І. О. Малиновський. – К. : Первая Кіевская Артель Печатнаго Дела, ул. Трехсвятительская 5, 1905. – 68 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forum.yurclub.ru/index.php?s=1455>. – С. 66.
2. Малиновський І. О. Вопросы права въ сочиненіяхъ А. П. Чехова. Докладъ, читанный въ засѣданіяхъ Томскаго Юридическаго Общества 9 и 30 октября 1904 года. / І. О. Малиновський. – Томск : Паровая типо-литографія П. И. Макушина. Благовещ. пер., собс. д. – 1905. – 93 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forum.yurclub.ru/index.php?s=1455>.
3. Попелюшко В. О. Академік Іонікій Олексійович Малиновський (1868-1932 рр.) – видатний науковий, просвітницький, політичний та громадський діяч / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2011. – №2(4) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Choasp/2011_2/11pvothd.pdf.
4. Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / С. П. Головатий. – К., 2008. – 44 с.
5. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу) / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 3. – С. 19-23.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

▪ Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

7. Жан-Поль Коста. Роль органів державної влади, особливо судів, та майбутнє захисту прав людини в Європі / Жан-Поль Коста // ВВСУ. – 2011. – № 7.

8. Стенограма виступу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Н. І. Карпачової з щорічною доповіддю "Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні" за підсумками 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bihun.in.ua/jushits/jurhit/article/1394/>

9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.

11. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П. М. Рабінович. Вид. 9-е, зі змінами. – Львів : Край, 2007. – 192 с.

12. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

13. Лейст О. Е. Сущность права : Проблемы теории и философии права / О. Е. Лейст. – М. : Зерцало, 2002. – 288 с.

14. Кучинська О. А. Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України / О. А. Кучинська // Часопис Національного

▪ Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2011. – № 1 (3) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/Choasp/2011_1/11koaksu.pdf.

15. Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація / В. Т. Нор // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2010. – № 2 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/Choasp/2010_2/10nvtldr.pdf.

Зеленський С. М.

Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України

У статті досліджуються наукова спадщина академіка І. О. Малиновського та її значення стосовно утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України

Ключові слова: принцип, верховенство права, законність, справедливість кримінального судочинства

Зеленский С. Н.

Утверждение принципов верховенства права и законности в уголовном судопроизводстве Украины

В статье исследуются научное наследие академика И. А. Малиновского и его значение для утверждения принципов верховенства права и законности в уголовном судопроизводстве Украины

Ключевые слова: принцип, верховенство права, законность, справедливость уголовного судопроизводства

▪ Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

Zelensky S. M.

Adoption principles of the rule of law and legality in criminal proceedings of Ukraine

The scientific heritage of Academician I.O. Malinovsky and its importance for establishing the principles of rule of law and legality in criminal proceedings of Ukraine is analysed in the article

Key words: principle, the rule of law, legitimacy, justice of the criminal justice